

LA COMPANYIA CATALANA I EL COMERÇ D'ESCLAUS
ABANS DE L'ASSENTAMENT
ALS DUCATS D'ATENES I NEOPÀTRIA¹

DANIEL DURAN I DUELT
Institució Milà i Fontanals
(CSIC, Barcelona)

La historiografia ha assignat a la Companyia Catalana un paper de primer ordre en el tràfic d'esclaus a la Mediterrània oriental al llarg del segle XIV: després de les conquestes de Tebes i Atenes, especialment la primera s'erigí com un dels grans mercats d'esclaus a la regió, proveït per les mateixes campanyes militars de la Companyia que esdevingueren un dels principals elements de dinamització d'aquell comerç oriental². Però, com havien anat les coses abans de la *sedentarització* definitiva de la Companyia? Ningú no ha tractat d'analitzar fins ara l'impacte que les seves accions tingueren sobre el comerç dels esclaus en el període comprés entre les primeres campanyes per Anatòlia i la batalla de Halmyros³, o, per exemple,

---

¹Aquest treball s'enmarca dins del projecte PB97-1145 del MEC (*El Mediterráneo medieval desde el observatorio de la Corona de Aragón. Conflictividad e intercambios económicos*) dirigit per la Dra. Mª Teresa Ferrer i Mallol, i ha estat realitzat gràcies a una beca del subprograma de *Promoción General del Conocimiento* (MEC) (Convocatoria BOE 30-09-98) FP98 46744727. Hem desenvolupat aquí només una petita part del text de la conferència llegida en el marc del col·loqui.

²Jacques HEERS, *Esclaves et domestiques au Moyen-Âge dans le monde méditerranéen*, Paris, 1981, pp. 72-73; Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe Médiévale*, tome deux: Italie—Colonies du Levant—Levant latin—Empire byzantin, Gent, 1977, pp. 826-837; Demetrios J. CONSTANTELOS, *Poverty, Society and Philanthropy in the Late Mediaeval Greek World*, New Rochelle, New York (Studies in the Social and Religious History of the Mediaeval Greek World, vol. 2), 1992, pp. 109-114.

³Aquest només podrà ser calibrat a través d'estudis comparatius amb les altres fonts de proveïment d'esclaus, especialment els turcs i els mercats de les illes de l'Egeu i la costa de l'Àsia Menor on aquests feien confluïr gran part dels seus esclaus: Charles VERLINDEN, *L'esclavage dans l'Europe*, pp. 802-812; Elizabeth A. ZACHARIADOU, *Trade and Crusade. Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415)*, Venice, 1983, pp. 160-161

quin fou el paper de l'esclau i la seva comercialització en l'economia de la Companyia, ni quins foren els mecanismes de la dita comercialització, etc. És, doncs, sobre aquesta primera etapa de la Companyia que ens interessarem aquí i aportarem algunes dades inèdites que poden contribuir a esclarir certs aspectes d'aquella primera incidència en el dit tràfic d'esclaus⁴.

La documentació de què disposem per a afrontar una tasca semblant són les cròniques i la documentació notarial de Creta⁵. Tot i que les informacions que ens proporcionen no són gaire nombroses i, sovint, massa fragmentàries, en relacionar-les totes podem tractar de traçar un quadre més o menys aproximat de qüestions com el proveïment, la comercialització, el valor de l'esclau per a la Companyia, etc. Les cròniques ofereixen dades sobre els botins que inclouen nombrosos captius, el moviment d'aquells amb l'exèrcit, el seu repartiment, els rescats, etc. Els historiadors grecs són els més prolífics al respecte, traduint el seu rebuig per una actuació que els mereix la màxima condemna i que representà una calamitat per a la població de l'Imperi. La documentació notarial, per la seva part, permet fixar moments concrets en la història de la Companyia i analitzar com va ser organitzat el comerç d'esclaus entre aquesta, en les escales de Gal·lípoli i Cassandria, i Creta. Però els límits que ens imposa aquesta mena de documentació són clars. La manca de documentació emanada de la mateixa Companyia, a excepció del relat de Ramon Muntaner, i de la generada en d'altres mercats orientals a més del cretenc, no permeten fer estudis comparatius entre els diversos centres on convergiria la població capturada per la Companyia per a ésser venuda, o els preus i la seva evolució, etc., així, doncs, només estem capacitats per a fer una primera caracterització parcial.

---

⁴Sobre la Companyia Catalana abans de la instal·lació a Atenes: Michel ZIMMERMANN, *Orient et Occident dans la chronique de Ramon Muntaner. À propos de l'expédition de Romanie, "Le Moyen Âge" XCIV/2 (1988), pp. 203-235, i les notícies bibliogràfiques que forneix aquest autor.*

⁵Nicephori GREGORAE, *Byzantina historia graece et latine cum annotationibus Hier. Wolfii, Car. Ducangii, Io. Boivini et Cl. Capperonnerii. Cura Ludovici Schopeni*, Volumen I, Bonnae (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, pars XIX) 1829; Georges PACHYMÈRES, *Relations historiques. IV. Livres X-XIII. Édition, traduction française et notes par Albert Failler*, Paris (Corpus Fontium Historiae Byzantinae, vol. XXIV/4), 1999; Arhiepiskop DANILO DRUGI, *Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. Edited by Dj. Daničić. With an introduction by Djordje Trifunović*, London, 1972 (reimpressió de l'edició de Zagreb, 1866); Ferran SOLDEVILA (ed.) *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III. Les Quatre Grans Cròniques. Revisió del text, pròlegs i notes per...* Barcelona, 1971.

1. LA COMPANYIA CATALANA I L'ESCLAU

Què representava l'esclau per a la Companyia? Com a exèrcit mercenari, la host depenia per a la seva subsistència de la soldada acordada en pagament pels seus serveis. Paral·lelament, però, durant les seves campanyes s'amassaven abundants botins, que sabem es convertirien finalment en el mitjà bàsic de subsistència de la mateixa. Tot formant part d'aquells botins hi havia els presoners de guerra i les poblacions capturades. A jutjar per les poques referències que dona Muntaner, els captius no eren la part més valorada de les rapinyes. Molt indicativa en aquest sentit és la llista de preus que ofereix el català en parlar de la venda d'un botí capturat: els homes ocupen el darrer lloc, amb el preu més baix⁶. Amb tot, la venda d'aquells resultava un negoci interessant, no només pel que es desprèn de les notícies dels cronistes grecs, sinó també per la quantitat i continuïtat de vendes que intuïm es duïen a terme, com podrem veure més endavant⁷. Aquelles, a més, coincideixen amb el període del trencament amb l'Imperi i la necessitat d'assegurar-se la supervivència amb els botins, el que pot contribuir a explicar el motiu de l'aparició de notícies d'esclaus adquirits a la Companyia en el mercat de Creta, cap al 1306-1309: segurament aleshores l'esclau es revaloritzaria a ulls d'aquella.

No tots els captius eren destinats, en principi, a la venda. La possibilitat d'aconseguir un rescat resultava molt atractiva, especialment en el cas de les persones amb més mitjans econòmics. Muntaner és molt clar al respecte en relatar l'episodi de Peric de Na Clara. Aquest, "un almogàver de cavall", en companyia dels seus dos fills capturarà dos mercaders genovesos quan es dirigia a Constantinoble. Els trobà en un jardí imperial practicant la cacera i els portà a Gal·lípoli on foren rescatats a canvi de 3000 perpres d'or⁸. No creiem, en canvi, que el cas d'un cert Macharmès, un important servidor de l'emperador que gaudia de la seva familiaritat de qui Paquimeres explica la història, vagi en aquesta direcció. Aquell, arran de les devastacions provocades per les incursions turques a la regió d'Skamandros, on habitava, s'havia refugiat amb altres habitants a la fortalesa d'Asos. Allà, segons el

---

⁶Vid. n. 19

⁷Cal senyalar que aquest és l'únic "producte" dels venuts per la Companyia que troba esment entre els notaris de Creta, o al menys del qual se'n senyala l'origen.

⁸Ferran SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot...*, cap. 221, p. 863

mateix Paquimeres, davant la necessitat d'organitzar-se, la gent del lloc li confià llurs persones i la fortalesa, donada la seva destacada posició social. Ell n'assumí el comandament i dirigí la resistència durant molt de temps. Finalment, però, davant una situació que semblava insostenible, la població decidí fugir i es dirigiren a Mitilene. En Machramès, en veure que no podia fer res ni oposar-se a aquell moviment, decidí partir també i la fortalesa fou abandonada. Quan Roger de Flor abordà l'illa, necessitat d'ingressos, imposà fortes càrregues a les que la població pogué fer front només amb el seu or. A un antic recaptador d'impostos, per la seva feina i el que se suposava que hauria recollit, li foren demanats 1000 nomismata que va aconseguir dels genovesos. A en Machramès, condemnat a mort per haver abandonat la fortalesa, se li exigí un rescat de 5000 nomismata, que va ser incapaç de pagar, motiu pel qual fou finalment executat⁹. Sembla clar, doncs, que aquella fou més una mesura d'imposicions forçades sobre la població que no pas un rescat de captius.

2. LA CAPTURA

La captura dels futurs esclaus es produïa com a conseqüència d'una batalla o d'una ràtzia en un territori. Muntaner és molt explícit en el primer cas en parlar de les campanyes contra els turcs. Després d'enfrontar-se a aquells a la regió d'Atarqui i vèncer-los diu: «E tornaren-se'n a l'Atarqui ab gran goig e ab gran alegre; e tantost meteren los esclaus e les esclaves en les galeres, e moltes de belles joies»¹⁰. Es tractava dels turcs fets presoners a la batalla que tingué lloc a la regió. Amb tot, les notícies són molt més nombroses en el segon cas, el de les ràtzies. Consumat el trencament amb l'emperador després de la mort de Roger de Flor, i iniciada la "venjança", els historiadors grecs ens proporcionen forces dades. No sabem si la seva dependència dels saquejos com a mitjà de subsistència va intensificar les captures, però la major informació de què disposem s'explica, com ja hem dit, per una clara intencionalitat dels autors dels textos. Paquimeres atribueix a l'acció de la host un desgavell demogràfic a la Tràcia provocat pels atacs

---

⁹Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, pp. 480⁵-483⁶.

¹⁰Ferran SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot*, cap 203, p. 849

d'aquella a la regió després de la conquesta d'Heraclea, i això degut al fet que entre els seus pobladors uns emigraven i, entre els que havien estat presos, els mercenaris en mataven alguns i en venien els altres, com a botí¹¹. Segons el mateix cronista, tot referint-se a la regió de Gal·lípoli, les conseqüències del pas dels catalans també foren funestes: devastaren tot allò que es trobava al seu abast, matant els homes, asservint sense pietat les dones joves i els nens, i recol·lectant una gran quantitat d'argent, sense oblidar les bèsties ni els objectes de poc valor¹². Igualment, a Lampsakos, on trobaren un grup de bizantins (romans) que fugien dels turcs, els reduïren a l'esclavitud¹³.

Un altre grup de notícies de Paquimeres sobre l'asserviment de diverses poblacions i grups, semblen referir-se més aviat a l'estat de subjecció i explotació al que foren sotmesos, i no tant a la seva captació com a botí. Així, quan parla de la instal·lació de la Companyia a Cizíc senyala que, a més de romandre a l'interior dels rampants, prendre l'argent, robar els béns i separar les dones de la seva gent (potser sí que com a captives), tingueren durament subjecta a tota la població, com a esclaus¹⁴. A Madystos succeí una cosa similar, prengueren la ciutat i pillaren la regió, veient-se la població humiliada i esclavitzada fins a la mort¹⁵.

Quin era el destí d'aquells homes, dones i nens? Només tenim vagues notícies. Mentre la host es trobava al servei de l'Imperi, sabem que una part dels captius, clarament definida com a esclaus, eren enviats a l'emperador, l'emperadriu i altres notables de l'Imperi, segurament com a part proporcional corresponent de les captures, com en el cas de la ja esmentada batalla d'Atarqui. Després de la ruptura amb aquests i l'aliança amb els turcs, les captures, com a part del botí, eren dividides en parts corresponents a catalans i turcs. Quan ambdós grups se separaren definitivament, el botí i els esclaus foren repartits equitativament, segons Gregoràs.

Dels captius, la Companyia en faria usos ben diversos, segurament. Paquimeres, novament, relata com a la regió de Rhegion els catalans

---

¹¹Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 578-579.

¹²Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 626-627.

¹³Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 636-637.

¹⁴Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 437.

¹⁵Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 712-713. Es tracta d'un extracte de la versió abreujada.

empalaren els nens, cremaren a una part dels homes i a l'altra la utilitzaren com a transportistes de les seves riqueses, per a matar-los després¹⁶. Aquest ús s'explica pel fet que els captius podien romandre força temps amb la Companyia, abans d'arribar a un altre dels destins possibles, la seva venda. De fet, entre els esclaus comprats a la Companyia a Cassandria cap al 1308-1309 trobem grecs procedents encara de l'Àsia Menor, molt possiblement capturats en el temps de la presència dels mercenaris en aquell territori. Això però, deuria ser un problema afegit als ja nombrosos inconvenients logístics derivats de la posada en circulació dels esclaus. Desconeixem com la Companyia afrontaria els problemes d'ordre i organització derivats de la mobilització d'una massa d'homes que sembla arribar a xifres importants en algunes ocasions. Nicèfor Gregoràs és clar, però, en senyalar les dificultats que comportava la presència d'aquells captius. Per a aquest, la decisió de internar-se novament a la Tràcia després de l'abandó del cap de Cassandria i el fracàs de les campanyes per la regió de Tessalònica, davant la resistència de viles i camps, s'explica per la necessitat d'alimentar els membres de la Companyia, amb els seus cavalls, i tots els esclaus que portaven amb ells, que ascendien a un nombre de 8000, assetjats com es trobaven per l'amenaça de la fam¹⁷.

3. LA COMERCIALIZACIÓ: FORMES I DISTRIBUCIÓ

Un altre dels destins que esperava a aquells captius, era la seva venda com a esclaus. Aquesta comercialització adquirí formes ben diverses. Ja hem esmentat que el temps transcorregut entre la captura i la venda com a esclau d'un captiu podia ser molt dilatat, però els botins capturats podien vendre's immediatament. Segons Paquimeres, abans d'arribar a la regió d'Adrianòpolis, en parlar de la derrota dels alans senyala que se'ls va confiscar un botí abundant, i després d'haver pres les dones adultes i les despulles, vengueren les despulles durant diversos dies¹⁸. Muntaner és més explícit encara. Certs homes de Cristoupolis presos als voltants de Gal·lípoli, base d'operacions de

---

¹⁶Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 582-583.

¹⁷Nicephori GREGORAE, *Byzantina Historia*, p. 246-247.

¹⁸Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 664-665.

la Companyia, foren venuts ja al dia següent de la seva captura, juntament amb els cavalls que duïen. Es feu encant dels cavalls i del botí i es dividiren els beneficis entre ells. El català, molt precís en aquest punt, dóna la llista dels preus que s'aconseguien pel que fou venut: per cavall armat, 18 perpres d'or; per cavall alforrat, 14; i per peó, 7¹⁹.

Hem vist dos exemples de vendes immediates, però, tot i que no semblen diferir en les formes, observant-les més de prop s'aprecien certes diferències. La primera, després de la derrota dels alans, es produeix en el moment de plena itinerància de la Companyia, té lloc *in situ*, després de la batalla. La segona, l'escenari de la qual és Gal·lípoli, és d'un caire diferent. Aquella vila es convertí en el centre logístic de la Companyia mentre aquesta estigué al servei de l'emperador, i després, quan s'inicià l'enfrontament obert amb els bizantins i fins que l'abandonaren definitivament per passar a Europa. Estem molt ben informats del paper d'aquest centre gràcies al text de Muntaner que hi restà com a cap de la part de la Companyia que s'hi instal·là. Esdevingué el gran centre comercial on trobaven sortida els botins i on acudien els mercaders d'origen divers, entre els quals, els catalans²⁰, i això explica que els genovesos, aliats a l'emperador, intentessin destruir el port, per a tallar aquell nus de comunicacions i abastiment²¹.

L'existència d'aquesta base d'operacions representaria un canvi substancial en les formes de la compravenda d'esclaus. Quan l'exèrcit estava en moviment els interessats en adquirir-hi la mercaderia humana haurien de seguir els seus passos i això deuria comportar una major dificultat alhora d'organitzar el transport i la reexportació. De fet, entre els notaris contemporanis a aquells primers anys a Creta, un dels mercats de destí de part dels esclaus adquirits a la Companyia, no hi ha esments de compravenda d'esclaus adquirits en algun dels territoris on l'exèrcit només estigué de pas i no s'hi assentà amb certa estabilitat. En canvi sí que hi ha notícies d'esclaus adquirits als dos centres on la Companyia, o una part, s'hi instal·là per un cert temps fent-ne la seva base d'operacions, Gal·lípoli i Cassàndria.

Les actes de compravenda d'esclaus passades a Creta esmenten sovint Gal·lípoli com a lloc d'adquisició de l'esclau que després és revenut a Creta,

¹⁹Ferran SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot*, cap. 224, p. 865

²⁰Ferran SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot*, cap. 223, p. 864; cap. 225, p. 865; cap. 227, pp. 867-868.

²¹Georges PACHYMÉRÈS, *Relations historiques*, p. 666-667.

fent moltes d'elles referència específica a la Companyia²². Les notícies de què disposem, però, no permeten analitzar com s'organitzava el comerç d'esclaus en aquell centre, i tampoc no gaire sobre el comerç d'esclaus entre Gal·lípoli i Creta. Per una acta d'1 d'octubre de l'any 1308²³, on Maria Gradenigo alliberà a Jordi de *Messambello*, grec de Gal·lípoli, que havia estat comprat a Pere *Taliapetra*, habitant de Càndia, sabem que aquest era un dels esclaus portats al dit Pere i a Jaume *Bufo* amb la barca de *Natalius Massario* de Gal·lípoli on es trobava l'exèrcit català. Aquest transport d'esclaus en petites embarcacions que connectarien Creta i Gal·lípoli guarda un gran paral·lelisme amb el comerç organitzat entre Creta i Cassandria, del qual estem molt més ben informats.

Entre el mes de juliol de 1308 i el 28 de setembre de 1308, i entre l'1 i el 29 d'abril de 1309, davant del notari Angelo Cariolo, es passaren 43 actes de venda d'esclaus on la Companyia catalana apareix directament esmentada com a font d'origen de l'esclau²⁴. La primera acta ens parla de la venda realitzada per Joan de Jadra a Felip *Beli*, habitant de Càndia, d'un grec de Cassandria pel preu de 9 perpres, venda que es va fer *ad incantum*. El més interessant per a nosaltres és el fet que el document indica que el dit esclau fou adquirit al *Exercitu Catalano que est apud Thessalonicam* i portat a Càndia, on, com hem vist, va ser venut. Si va ser el mateix Joan qui el va comprar o no i el va portar a Creta ho desconeixem. Altres actes de venda, en canvi, ens donen informacions més precises. Així la de la venda del grec

²²ASV, Notai di Candia, busta 186, Not. Angelo da Cartoria, f. 38 v (11 abril 1306: *Benvenuto Griffio*, habitant de Constantinoble, ven a *Benvenuto de Lançanis*, barber de *confine Sancti Armaxii* de Venècia, aleshores habitant a Candia, a l'esclava grega Keranna comprada als catalans de Gal·lípoli), 40 v (29 abril 1306: *Guido Signulo, burgensis* habitant de Negropont, ven a Mario Suliman de *confine Sancti Jeremies Profeta* de Venècia, a Kalli, grega de Lilandia, que va ser comprada a Gal·lípoli als catalans), 41 r (1 maig 1306: dos actes de venda, d'un esclau de Pandio i d'una esclava, una feta per Emanuel Venetando, i l'altre pel seu pare Sergi a dos habitants de Candia. Ambdós esclaus van ser comprats per en Emanuel als catalans a Gal·lípoli) 42 r (3 maig 1306: Emanuel Venetando, amb el consens del seu pare, ven a Joan Grico, habitant al casale Logortine, a la grega Kalli de Jamçadha comprada als catalans a Gal·lípoli), 42 v (*Sysmundus Riçius*, habitant de Candia, ven a Marco Tranglesio, habitant de Richudun, al grec Teodor que el seu germà comprà a Gal·lípoli als catalans); busta 142, f. 48 v (7 setembre 1326: acte de manumissió de Constança, grega de les parts de Gal·lípoli comprada als catalans, tot i que no s'indica si va ser comprada a Gal·lípoli).

²³ASV, Notai di Candia, B. 55, Not. Angelo Cariolo, f. 17 v

²⁴ASV, Notai di Candia, Busta 55, Not. Angelo Cariolo, f. 4 v, 5 v-9 v, 10 v-11 r, 12 r, 15 r, 16 v, 36 r, 41 r-v. Cal senyalar que en aquest fragment de cartulari hi ha moltíssimes més vendes, però ni la Companyia ni els catalans no hi apareixen esmentats. Malgrat que moltes deuen guardar relació amb aquella, les hem descartades aquí per no poder relacionar-les amb seguretat. Vegi's el quadre sintètic al final.

Jordi *Cameroti* ens indica que el venedor, Bertoluccio *Riganus*, habitant de Càndia, que el va vendre a Joan *Todaldo*, un altre habitant de la mateixa ciutat, l'havia aconseguit de Joan *Firiano*, *qui eum conduxit de Exercito Catelano qui est apud Thessalonicam*. De la mateixa manera, Nicolau Rosso, monjo prevere de l'església de Sant Jordi de *Lapuncta*, que va vendre al búlgar Demetri, el va aconseguir de Felip *Bixa* que també l'havia portat a Càndia de l'Exèrcit Català. Coneixem el nom d'un altre d'aquells transportistes, es tracta de Joan *Grecullo*, fuster, qui va portar al grec Simeó a Càndia novament de l'exèrcit català *que est apud Thessalonicam*. En aquest cas va ser el seu pare Donat *Grecullo*, també fuster habitant de Càndia, qui el va vendre a Pancraci *Gridamo*, habitant de la mateixa localitat. Encara podem parlar de Marcello Jano de Cassandria qui portà a Càndia des de Tessalònica a la grega Maria, de Esona, de la regió de Tessalònica. Aquesta va ser venuda per Felip Saponte, habitant de Càndia a *papas* Jordi *Cafato*, habitant al casal de *Veni*. De les altres actes podem dir que l'*exercitu catelano* és emplaçat a Tessalònica o el seu territori en 28 ocasions i en 4 a Cassandria, tot senyalant específicament en 15 d'aquestes que l'esclau va ser portat després a Càndia, malgrat que no coneguem el nom de l'intermediari. L'origen ètnic dels esclaus és variat, inclou 33 grecs, 4 búlgars, 4 valacs i 3 altres dels quals no se'ns precisa res. Geogràficament dominen Cassandria i els seus voltants, però també trobem esclaus provinents d'Àsia Menor o d'altres regions per les quals la Companyia havia passat fins a arribar al cap de Cassandria²⁵.

Aquest notari és, doncs, un bon testimoni de l'organització del comerç d'esclaus al voltant de la Companyia. En efecte, aquell any 1308 l'exèrcit mercenari s'instal·là a la península de Cassandria, des d'on va dur a terme nombroses ràtzies en els territoris veïns i a la regió de Tessalònica²⁶. La fi de part dels presoners i captius sembla que fou la venda com a esclaus més o menys immediata, com en d'altres ocasions. Aquell lloc es convertí en un centre d'atracció on acudiren, com hem pogut veure, persones encarregades de transportar i possiblement vendre aquells esclaus, i Càndia fou un dels

---

²⁵Cassandria en cinc ocasions, *Euegelam* (?) a la regió de Tessalònica, Skamandro, Gal·lípoli, Macedònia, *Sticonda*, *Vardam*, Anatòlia, Tessalònica (5), *Vardari* (2), *Veria* (3), Ania, *Anantoli de Krissonisso*, *Leuchi* de Cassandria, *Pirgi*, *Dhiplomandri*, *Monduniçam*, Pèrgam, *castro Moliuoto de Macedonia*, Esona a la regió de Tessalònica.

²⁶Sobre la presència catalana a Cassandria: Mirjana ŽIVOJNOVIĆ, *Žitje arhiepiskopa Danila II kao izvor za ratovanja Katalanske Kompanije*, "Zbornik Radova", 19 (1980), pp. 251-273; Arhiepiskop DANILI DRUGI, *Životi kraljeva*, p. 354.

mercats de destí. L'origen d'aquells intermediaris és variat. En un cas sabem que es tracta d'un habitant de Càndia, un fuster, que vendrà un esclau, i segurament ell mateix portà els dos esclaus que son pare i Esteve de Phano vendran a Càndia. Especialment interessant és el cas del dit Marcello Jano. Malgrat que el nom és força més comú entre els llatins, el seu cognom sembla denotar un origen no llatí, i en aquella època no és gens estrany entre els grecs portar un nom llatí, amés de l'existència dels fills de parelles o matrimonis mixts. Com a habitant o originari de Cassandria, ell mateix participà, al menys, en el transport dels esclaus fins a Creta, el que pot indicar que també una part dels habitants de la regió tragueren algun profit d'aquell comerç.

Un document de gran interès per a conèixer com es deuria fer una part de les transaccions amb la Companyia és un contracte passat davant del mateix notari, possiblement el 12 d'agost d'aquell 1308, entre Nadal Rier, *catelanus Veneciis*, habitant de Càndia, i en Miquel de Negropont, habitant a la mateixa localitat, pel qual el primer venia al segon una esclava grega, dita Anna (Keranna), que en *Boredanus Catelanus comisit in Exercitu Catalanorum*. Per una altra acta sabem que el dit *Boredanus* es trobava *in Comunita Catalanorum* i que havia recomanat (*tibi recomandavit*) la dita esclava a en Nadal el qual va signar un altre contracte amb en Berenguer Espanyol de Barcelona per portar-li a Càndia (*mihi consignares*) a la dita esclava. Qui era aquest *Boredanus*? Si no era un membre de la Companyia deuria tractar-se d'un del seguit de personatges que es mourien al voltant d'aquella, atrets per la possibilitat de posar en circulació el botí capturat i fer-ne negoci. També és important senyalar la presència d'en Espanyol, un barceloní, que actua d'intermediari entre Càndia i Cassandria. Com havíem pogut veure els altres intermediaris eren d'origen divers, però cap català.

Així doncs es treballava en algunes ocasions sense la presència física de l'esclau, sens dubte per la confiança de les parts en la regularitat o la fiabilitat de l'abastiment, que deuria ser clar durant el període d'activitat militar de la Companyia per terres de l'Imperi, malgrat els perills que comportava el transport dels esclaus i la situació de guerra latent al nord de l'Egeu. Amb tot, aquests contractes són molt indicatius d'una de les característiques ja assenyalades, la de la petita escala d'aquest comerç. Estem parlant d'un comerç pràcticament al detall, on hi ha encàrrecs d'esclaus a

membres de la Companyia o a gent que es troba al seu entorn, i d'un tràfic dut a terme a bord de petites embarcacions²⁷.

4. CONCLUSIÓ

Amb les dades que presentem aquí, esperem que es pugui obrir una nova via per a analitzar el paper de la Companyia i el comerç d'esclaus a la Mediterrània oriental. Els primers anys de la presència dels mercenaris a la Mediterrània oriental ja van suposar un fort impacte, al menys en el mercat cretenc, a jutjar per les actes dels notaris conservats, si bé coincidint amb el temps en què aquella comptà amb bases estables com la de Gal·lípoli o Cassandria. Aquest impacte s'explica pel paper que la venda dels botins tingué en la economia de la Companyia, especialment en el moment de la ruptura amb l'emperador bizantí, quan les rapinyes es convertiren en l'únic sistema per a assegurar la supervivència. Aquests primers anys, i l'experiència del comerç d'esclaus en les dues bases ja esmentades, constituïrien una primera prova del que més endavant es desenvoluparia especialment a Tebes, gran mercat dels esclaus a Orient, on trobaren sortida els nombrosos captius de la Companyia, una de les mercaderies més característiques de l'indret.

---

²⁷L'explicació cal cercar-la en les mateixes característiques del mercat cretenc.

**Quadre de les vendes a Creta
dels esclaus adquirits a la Companyia
entre juliol de 1308 i abril de 1309,
a través de les actes del notari Angelo Cariolo**

DATA	VENEDOR	COMPRA- DOR	ESCLAU	SUBMINISTRA- DOR	PREU	f.
1308	<i>Iohannes de Jadra</i>	<i>Phylippo Belli hab. Càndia</i>	Greco de Cassandria	Exèrcit Català <i>que est apud Thessalo- nicam</i> , i portat a Càndia	9 h., ad incantum	4v
1308	<i>Simonodus Riço, hab. Càndia</i>	<i>Marco Caliga- rio, fill de Ca- puçi, hab. Càn- dia</i>	<i>Iohani, grec de Cas- sandria</i>	Exèrcit Català <i>que est apud Thessalo- nicam</i>	20 h., per incantum	5v
1308-7-18	<i>Iohanes Ar- menios, hab. Càndia</i>	<i>Palme, relictu Iohannei Don- no, hab. Càndia</i>	<i>Erini, grega de Sas- uandro</i>	Exèrcit Català <i>que est apud Thessalo- nicam</i> , i portat a Càndia	15 h., per incantum	5v
1308-7-18	<i>Simonodus Riço, hab. Càndia</i>	<i>? de Monferale, hab. Càndia</i>	<i>Todi, grega de Eue- gekama de la part de Tessalònica</i>	28	7 h., per incantum	5v
1308-7-18	<i>Berrolucius Riganus, hab. Càndia</i>	<i>Iohani Todaldo, hab. Càndia</i>	<i>Giorgio Cameroti, grec</i>	<i>Iohani Firiano que el va portar de l'Exèrcit Català qui est apud Thessaloni- cam</i>	10 h., per incantum	6r
1308-7-20	<i>Nicolaus Rubens, pre- sb. monach. eccl. S. Georgi de Lapuncta</i>	<i>Petro, fill quondam Rubei [...] hab. Càn- dia</i>	<i>Demiuri, búlgar</i>	<i>Philippo Bixa qui fuit conductus de l'Exèrcit Català, i portat a Càndia</i>	7 h. 4 g., per incantum	6r
1308-7-?	<i>Iohanes Soriche, hab. in con- fin S. Marie Marris Do- minai de Venècia</i>	<i>Natale de Ray- nario, caliga- rio, hab. Càn- dia</i>	<i>Calli, búlgara</i>	<i>Que et va conduir de l'Exèrcit Català, i portat a Càndia</i>	20 hyp., per incantum	6r
1308-7-24	<i>Marcus Çor- gi, marango- nus, hab. Càndia</i>	<i>Hemanueli Sili- gardis, hab. Damaricli in terma Milopo- tamus</i>	<i>Michaeli, fill de De- mitri Patriniachi de Cassandria</i>	Exèrcit català, i portat a Càndia	9 h., per incantum	6v
1308-7-26	<i>Petrus de Lesplagia, hab. Càndia</i>	<i>Phylippo de Molina, hab. Canea</i>	<i>Nicolaos, grec de Galípoli</i>	Exèrcit Català <i>que est apud Thessalo- nicam</i> , i portat a Càndia	10 h., per incantum	6v
1308-7-26	Idem	<i>Laurencio Cris- tiano, hab. Ca- ndia</i>	<i>Michaeli, grec de Ma- cedonia</i>	Exèrcit Català <i>que est apud Thessalo- nicam</i>	Idem	6v

DATA	VENEDOR	COMPRA-DOR	ESCLAU	SUBMINISTRADOR	PREU	f.
1308-8-2	<i>Iohanius Grecullo, marangon., hab. Càndia</i>	<i>Stephanus Arceria, hab. Càndia</i>	<i>Georgio Schivoploche, grec de Cassandria</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam	Idem	7v
1308-8-2	<i>Nicholaus Verino, hab. Càndia</i>	<i>papati Antonius Angelidni, hab. Càndia</i>	<i>Iohani, grec de Sicanda</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam	20 h., per incantum	8r
1308-8-2	<i>Petrus Malasucca sartor, hab. Càndia</i>	<i>Hemanuelli Agiosfantini, hab. in Povanico in casate Eleni</i>	<i>Gallineo, grec de Vardun</i>	Exèrcit Català, i portat a Càndia	10 h., per incantum	8r
1308-8-2	<i>Dominicus Nicolaus [...], hab. Càndia</i>	<i>Laurencio Trevisca, hab. Càndia</i>	<i>Erini, grega d'Anatolia</i>	Exèrcit Català, i portat a Càndia	6 h., per incantum	8r
1308-8-5	<i>Lazarus, iudeus filius quondam Lacurus Nomico, hab. Càndia</i>	<i>Nicoian Gerano, uillano Gabrieli Barba, hab. casate Sassiti</i>	<i>Erini, grega de Tessalònica</i>	Exèrcit Català apud Cassandria, i portat a Càndia	8 h., per incantum	8v
1308-8-5	<i>Theodorus Salvoça, hab. Negropont</i>	<i>Michael Gorna, caligarius, hab. Càndia i la seva filla Dominica</i>	2 valaques	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam, i portat a Càndia	7 h., per incantum	8v
1308-8-5	<i>Nicolai Bonitucini d'Ancona</i>	<i>Nicolasia Avonai, hab. Càndia</i>	<i>Iohani, valac de Vardari</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam	10 h. 3g., per incantum	8v
1308-8-5	Idem	<i>Francisco Varnulo, hab. in casate [...]</i>	<i>Michaeli, valac de Vardari</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam	9 h., per incantum	8v
1308-8-5	<i>Miquel Verino, hab. Càndia</i>	<i>Francisco Consevo, hab. Càndia</i>	<i>Marco, grec, romano de Veria</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam	9 h., per incantum	8v
1308-8-5	<i>Theodorus Salvoça, hab. Negropont</i>	<i>Jacomo Abramo, hab. Càndia</i>	<i>Eudochia, grega de Ania</i>	Exèrcit Català qui est apud Cassandria, i portat a Càndia	4 h. 2g., per incantum	9r
1308-8-5	<i>Jacobus Ciotidinus, hab. Constantinoble</i>	<i>Pascalino Faber, hab. Càndia</i>	<i>Teodora, búlgara d'Sicova a Tessalònica</i>	Exèrcit Català que est apud Cassandria	9 h., per incantum	9r
1308-8-8	<i>Nicolaus Frangopulo, hab. Càndia</i>	<i>Conste Venerio, hab. burgo Càndia</i>	<i>Iohanem, fill de Nichifore Pepano de Anasotli de Kriassisso</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam, i portat a Càndia	7 h., per incantum	9r
1308-8-8	<i>Michael Verino, hab. Càndia</i>	<i>Keruan Niete, hab. burgo Càndia</i>	<i>Xol, valaca de Veria</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonica	6 h., per incantum	9r
1308-8-12	<i>Stephanus de Phana, Donatus Grecullo, hab. Càndia</i>	<i>Thomei Cato-gero simario, hab. ecetelia Sancti Georgi de Parcia</i>	<i>Michaeli Samarini de Latchi de Cassandria, Nicolai Vostana, Idem</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonicam	8 h., per incantum	9r
1308-8-12	<i>Clemens Vagoço, hab. Càndia</i>	<i>Papati Constantinum Capadivoca de Pirgi, hab. in Delese</i>	<i>Papati Constantinum Capadivoca de Pirgi, grec de Romania</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonica, i portat a Càndia	12 h., per incantum	9v

DATA	VENEDOR	COMPRA- DOR	ENCLAU	SUBMINISTRA- DOR	PREU	f.
1308-8-12	Idem	<i>Georgius Cindarato, pictori, hab. episcop. Milopotan.</i>	<i>Teodora, greca de S. Georgi de Dhiplomandi</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonica	9 h., per incantum	9v
1308-8-12	<i>Nicolaus de Lafasina, hab. Càndia</i>	<i>Constantino Lambini, hab. Càndia</i>	<i>Michaeli, grec de Mondoniyom</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonica, i portat a Càndia	3 h. 3g., per incantum	9v
1308-8-12	<i>Theodorinus Salvaço, hab. Negropont.</i>	<i>Marco Siligandii, sartor, hab. Càndia</i>	<i>Georgi, grec de Veria</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonica, i portat a Càndia	8 h., per incantum	9v
1308-8-12	Idem	<i>Constancio Cumanro, hab. La Canea</i>	<i>Eudochia, greca de Romania. Tessalònica</i>	Exèrcit Català que est apud Thessalonica, i portat a Càndia	6 g.?	9v
1308-8-12	<i>Natalius Rier, catalanus Venetia, hab. Càndia</i>	<i>Michael de Negropont, hab. Càndia</i>	<i>Kerannum, greca</i>	Exèrcit Català de Boredaus Catalano de Siconda	7 h., per incantum	9v
1308-8-14	<i>Donatus Greuallo, morangonus, hab. Càndia</i>	<i>Pangraccio Gridamo, iubarior hab. Càndia</i>	<i>Simeon, grec</i>	<i>Iohanes Grecculo</i> el portà a Càndia de l'Exèrcit Català que est apud Thessalonica	10 h., per incantum	10v
1308-8-16	<i>Bartholomeus Trevisanus, hab. in confin. S. Barnabe de Venècia</i>	? Piçolo, hab. casale Coçamba	<i>Nicolaus, grec, Elena, greca de Tessalònica</i>	Exèrcit Català i portats a Càndia	14 h., per incantum	10v
1308-8-17	<i>Georgius Piscator de Accra, hab. Càndia</i>	<i>Vasilli Aginistefanii, hab. terra Apanoniariti in casale Eleni</i>	<i>Constantinum, búlgar</i>	Exèrcit Català qui est apud Thessalonica, portat a Càndia	7 h.	11r
1308-8-17	Idem	Idem	<i>Maria, greca de Pergam</i>	Exèrcit Català qui est apud Thessalonica	Idem	11r
1308-8-26	<i>Clemens Yavaço, hab. Càndia</i>	<i>Theoflacto Papuca, papai, hab. casali Delest</i>	<i>Iohani, grec de Romania, de Vardari</i>	Exèrcit Català qui est apud Thessalonica	8 h., per incantum	12r
1308-9-17	<i>Anselmus de Fibro, hab. in confine de S. Merini de Venècia</i>	<i>Greco de Mantua, hab. Càndia</i>	<i>Iohani, grec de Tessalònica</i>	Exèrcit Català, i portat a Càndia	9 h., per incantum	15r
1308-9-28	<i>Stephanus de Phana, hab. Càndia</i>	<i>Dominice Justiny, fill natural de Petri Justiny, hab. Càndia</i>	<i>Eudochia, greca de Romania, de Cassandria</i>	Exèrcit Català qui est apud Thessalonica	No	16v
1308-9-28	<i>Martus de Varinete, hab. Càndia</i>	<i>Mathco Gradonico, hab. castro Milopotan.</i>	<i>Hemanuel, grec de Romania, de Veria</i>	Exèrcit Català qui est apud Thessalonica	10 h., per incantum	16v
1308-9-28	Idem	<i>Iohani Flabano, hab. casol Conavri</i>	<i>Dobru, valac</i>	Exèrcit Català in Thessalonica, i portat a Càndia	7 h., per incantum	16v

LA COMPANYIA CATALANA I EL COMERÇ D'ESCLAUS

571

DATA	VENEDOR	COMPRA-DOR	ESCLAU	SUBMINISTRADOR	PREU	l.
1308-9-28	<i>Stephanus de Phano</i> , hab. Cândia	<i>Domenico Justitry</i> , fill de <i>Petri Justitry</i> , hab. Cândia	<i>Eudochia</i> , grega de [...]	Exèrcit Català	8 h., per incantum	16v.
1309-4-1	<i>Antonius de Casello</i> , hab. Cândia	<i>Iohani Russogeri</i> , hab. casal. <i>Azo</i>	<i>Anastasi</i> , grega de <i>castro Mollvato</i> de Macedonia	Exèrcit Català, i portada a Cândia	13 h.	36r
1309-4-28	<i>Gondulfus de la Porta</i> , genov. hab. Gènova	<i>Nicola Corffosi betario</i> , hab. <i>burg</i> . Cândia	<i>Iohani</i> , greg de [en blanc], a Tessalònica	Exèrcit Català qui est apud Thessalonica	3 h.	41 r
1309-4-24	<i>Phyllippus Saponte</i> , hab. Cândia	<i>Papali Georgius Cafato</i> , hab. <i>casali Veru</i>	<i>Maria</i> , grega de Romania, de <i>Esona</i> de la part de Tessalònica	Marcello Jano de Cassandria la portà de la <i>Societas Catalana</i>	9 h.	41v.